

(ОЗНАКОМИТЕЛЬНЫЙ ФРАГМЕНТ)

1

Беларускі дзяржаўны педагагіны ўніверсітэт імя Максіма Танка

УДК 483

ВАСІЛЕЎСКАЯ Алена Станіславаўна

**ФУНКЦЫЯНАЛЬНА-СТЫЛІСТЫЧНАЕ ВЫКАРСТААННЕ
ЛЕКСІЧНЫХ ВОБРАЗНЫХ СРОДКАЎ У МАСТАЦКАЙ ПРОЗЕ**

10.02.01 - беларуская мова

*Аўтарэферат дысертацыі на атрыманне вучонай ступені
кандыдата філалагічных навук*

Мінск - 2000

(ОЗНАКОМИТЕЛЬНЫЙ ФРАГМЕНТ)

2

Праца выканана на кафедры беларускага мовазнаўства
Беларускага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя Максіма Танка

Навуковы кіраўнік: кандыдат філалагічных навук,
дацэнт Н.В.Гаўрош

Афіцыйныя апаненты: доктар філалагічных навук
Л.Ц.Выгонная

кандыдат філалагічных навук,
прафесар В.П.Красней

Апаніруючая арганізацыя: Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт
імя А.С.Пушкіна

Абарона адбудзецца 21 снежня 2000 г. у 14.00 на пасяджэнні
савета па абароне дысертацый К 02.21.01 у Беларускаім дзяржаўным
педагагічным ўніверсітэце імя Максіма Танка па адрасу 220050, г. Мінск,
вул. Савецкая, 18, аўд. 482; тэл. 268-79-27.

З дысертацыяй можна азнаёміцца ў бібліятэцы Беларускага
дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя Максіма Танка.

Аўтарэферат разасланы 17 лістапада 2000 г.

Вучоны сакратар
савета па абароне дысертацый

П.А.Міхайлаў

АГУЛЬНАЯ ХАРАКТАРЫСТЫКА РАБОТЫ

Актуальнасць тэмы дысертацыі. Праблема функцыянавання лексічных адзінак знаходзіцца ў цэнтры ўвагі сучаснай лінгвістыкі. Асаблівую значнасць набывае даследаванне ролі вобразнага слова ў творах мастацкай літаратуры. Розныя аспекты гэтай праблемы сталі аб'ектам увагі вядомых вучоных рускай і беларускай лінгвістыкі (В.У.Вінаградава, М.Я.Цікоцкага, К.Т.Чаркасавай і інш.). Разам з тым недастаткова даследавана функцыянаванне лексічных вобразных сродкаў у мікра- і макракантэксце, не выяўлены спосабы і прыёмы іх стварэння тым ці іншым аўтарам, не раскрыта роля вобразнага слова ў рэалізацыі эстэтычнай функцыі мовы твора, не выўлена ўзаемасувязь стылістычнай функцыі моўных адзінак з іх эстэтычнай функцыяй.

Актуальным з'яўляецца і вырашэнне задач: звязаных з роляй кантэксту ў сэнсавым узбагачэнні лексічнай адзінкі, Выяўленне функцый метафар, эпітэтаў, параўнанняў у мікра- і макракантэксце дазваляе зразумець –механізм стварэння вобраза, раскрывае глыбінны сэнс мастацкага твора, характарызуе асобу пісьменніка, яго аўтарскую манеру пісьма.

Функцыянальны падыход да аналізу мовы мастацкіх твораў дае магчымасць захаваць цэласнасць успрыняцця тэксту пры даследаванні пэўных моўных адзінак, раскрыць ролю і месца аўтарскіх вобразных сродкаў у сэнсава-эмацыянальнай арганізацыі мастацкага твора, прасачыць залежнасць іх ужывання ад задумы аўтара.

Методыка аналізу ўжывання лексічных вобразных сродкаў у мастацкім творы, на наш погляд, дазволіць стварыць аснову для далейшых даследаванняў такога плану, дасць магчымасць выявіць і апісаць індывідуальныя асаблівасці словаўжывання пісьменніка.

Сувязь работы з буйнымі навуковымі праграмамі, тэмамі. Работа звязана з тэмай «Слова, фразеалагізм, словазлучэнне ў кантэксце» (№19961536), якая распрацоўваецца на кафедры беларускага мовазнаўства БДПУ імя Максіма Танка і ўваходзіць у план важнейшых навукова-даследчых работ у галіне прыродазнаўчых, тэхнічных і грамадскіх навук НАН Беларусі.

Мэта і задачы дысертацыйнага даследавання. Асноўная мэта даследавання — выявіць і прааналізаваць функцыі індывідуальна-аўтарскіх лексічных вобразных сродкаў у кантэксце.

Для дасягнення гэтай мэты ў дысертацыі ставяцца наступныя **задачи:**

1. Апісаць прыёмы рэалізацыі эстэтычнай функцыі мовы мастацкай літаратуры праз выкарыстанне вобразных сродкаў.
2. Выявіць функцыі індывідуальна-аўтарскіх іменных, дзеяслоўных і прыслоўных метафар у мастацкім тэксце.
3. Раскрыць функцыянальна-стылістычную ролю агульнамоўных і аказіянальных эпітэтаў як своеасаблівых ацэнак-характарыстык.
4. Паказаць ролю мікра- і макракантэксту ў рэалізацыі патэнцыяльных

магчымасцей слова.

5. Даследаваць узаемадзеянне вобразных слоў у макракантэксце.

Аб’ект і прадмет даследавання. Аб’ектам даследавання з’яўляецца мова мастацкай літаратуры. Прадмет даследавання — метафары і эпітэты (прааналізавана каля 4 500 адзінак), выбраныя з мастацкай прозы В.Адамчыка, Янкі Брыля, В.Быкава, У.Караткевіча, М.Стральцова, Я.Сіпакова і інш. сучасных празаікаў, творы якіх вылучаюцца арыгінальнасцю зместу і высокай культурай мовы.

Гіпотэза. Твор мастацкай літаратуры — гэта арганізаваная сістэма, усе элементы якой падпарадкаваныя агульнай ідэі, мастацкай задуме аўтара. Слова ў мастацкім тэксце становіцца важным элементам гэтай сістэмы, узаемадзеянчае з іншымі словамі, што прыводзіць да сэнсавага ўзбагачэння лексічнай адзінкі. Слова становіцца вобразным. У першую чаргу да вобразных сродкаў адносяцца метафары і эпітэты. Можна меркаваць, што метафары і эпітэты займаюць вызначальнае месца ў моўнай сістэме тэксту, з’яўляюцца галоўным сродкам рэалізацыі эстэтычнай функцыі мовы мастацкай літаратуры.

Метадалогія і метады праведзенага даследавання. Метадалагічнай асновай даследавання з’яўляюцца філасофскія прынцыпы адзінства мовы і мыслення, формы і зместу, агульнага і індывідуальнага ў маўленні. У якасці асноўнага метаду даследавання абраны апісальны метады. У працы выкарыстаны элементы функцыянальна-стылістычнага, кантэкстуальнага, лінгвістычнага і стылістычнага аналізу тэксту.

Навуковая навізна работы і значнасць атрыманых вынікаў. Навуковая навізна вызначаецца тым, што ўпершыню ў беларускім мовазнаўстве выяўлены і прааналізаваны функцыі вобразных сродкаў - метафар і эпітэтаў - у мікра- і макракантэксце. Даследавана ўжыванне прыслоўных метафар у мастацкай прозе. Зроблена спроба прасачыць праяўленне эстэтычнай функцыі мовы мастацкага твора праз індывідуальна-аўтарскае ўжыванне лексічных вобразных сродкаў.

Практычная значнасць атрыманых вынікаў. Вынікі і асноўныя палажэнні дысертацыі могуць быць выкарыстаны пры даследаванні функцыянавання слова ў тэксце, удакладненні семантычнай характарыстыкі мнагазначных слоў, у лексікаграфічнай практыцы - пры складанні слоўнікаў. Матэрыялы даследавання знойдуць прымяненне пры падрыхтоўцы лекцыйных і практычных заняткаў па сучаснай беларускай літаратурнай мове, стылістыцы беларускай мовы, лінгвістычным аналізе тэксту, а таксама пры стварэнні вучэбных і вучэбна-метадычных дапаможнікаў па гэтых дысцыплінах. Тэарэтычныя палажэнні і фактычны матэрыял будуць карысныя пры чытанні спецкурсаў і правядзенні спецсемінараў па праблемах беларускай стылістыкі, мовы мастацкай літаратуры, пры напісанні курсавых, дыпломных і бакалаўрскіх прац, магістарскіх дысертацый.

На абарону выносяцца наступныя палажэнні:

- 1.** Змяненне семантыкі слова ў мастацкім творы заўсёды функцыянальна абумоўлена. Слова ўключаецца ў моўную сістэму мастацкага твора і толькі там набывае эстэтычную значнасць.
- 2.** Метафары — найбольш індывідуалізаваныя сродкі моўнага выражэння ў мастацай прозе. Працэс метафарызацыі і ўжыванне метафар у творы цесна звязаны з прыналежнасцю слова да пэўнай часціны мовы, залежыць ад кантэксту.
- 3.** Выбар эпітэтаў у мастацкім творы звязаны з пазіцыяй аўтара, яго эстэтычнай задумай, ад чаго залежаць прыёмы выкарыстання агульнамоўных эпітэтаў і шляхі стварэння індывідуальна-аўтарскіх вобразных азначэнняў.
- 4.** Стылістычная функцыя слова, як і значэнне, набывае ім у мастацкім тэксце, залежыць ад кантэксту.
- 5.** Метафары і эпітэты ў кантэксце ўзаемадзеіваюць і паміж сабой і з іншымі вобразнымі сродкамі (параўнаннямі, сінонімамі, фразеалагізмамі і інш.), ствараючы адметную эстэтычную сістэму, абумоўленую тэмай твора, яго кампазіцыяй.

Асабісты ўклад аўтара. Дысертацыя з'яўляецца самастойным даследаваннем, выкананым на матэрыяле, сабраным самім аўтарам.

Апрацацыя вынікаў дысертацыі. Дысертацыя абмяркоўвалася на пасяджэннях кафедры беларускага мовазнаўства Беларускага дзяржаўнага педагогічнага ўніверсітэта імя Максіма Танка (1997-1999). Асобныя палажэнні і вынікі даследавання дакладваліся на міжнароднай навуковай канферэнцыі «Язык, слово, действительность» у БДПУ імя М.Танка (22-23 мая 1997 г.), на рэспубліканскай навукова-практычнай канферэнцыі «Развитие психологии личности и педагогические проблемы социальной психологии» у БДПУ імя М.Танка (7-8 красавіка 1998 г.), на II Міжнародным кангрэсе «Беларускае асветніцтва: вопыт тысячагоддзя» у БДПУ імя М.Танка (17-19 мая 2000 г.).

Апублікаванасць вынікаў. Асноўныя палажэнні дысертацыі змяшчаюцца ў дзевяці артыкулах, тэзісах, матэрыялах выступленняў на навуковых канферэнцыях. Агульны аб'ём публікацый — 46 старонак.

Структура і аб'ём працы. Дысертацыя складаецца з уводзін, агульнай характарыстыкі працы, трох глаў, заключэння, спіса ўмоўных скарачэнняў, спіса выкарыстанай літаратуры, які змяшчае 207 найменняў, спіса крыніц, двух дадаткаў (9 старонак). Агульны аб'ём дысертацыі складае 125 старонак, з іх 101 старонку займае асноўны тэкст.

АСНОЎНЫ ЗМЕСТ ДЫСЕРТАЦЫІ

Ва ўводзінах абгрунтоўваецца выбар тэмы дысертацыі, раскрываецца ступень распрацаванасці праблемы.

У першай главе «**Вобразнае слова як элемент моўнай сістэмы мас-**

сродак перадачы светаўспрымання пісьменніка, стварэння характарыстык — індывідуальна-аўтарскія эпітэты, якія ўзнікаюць рознымі шляхамі (4; 5; 6).

4. Мікракантэкст сігналізуе аб набыцці словам дадатковых семантычных прырашчэнняў. Макракантэкст дае магчымасць разглядаць вобразныя словы як частку мастацкага цэлага, выявіць іх ролю і значэнне ва ўсім творы. Метафары і эпітэты ў макракантэксте, як правіла, індывідуальна-аўтарскія (4; 7; 8).

5. Метафары і эпітэты ўзаемадзейнічаюць з іншымі вобразнымі сродкамі, у першую чаргу з параўнаннем, якое абнаўляе вобразнасць агульнамоўных метафар і азначэнняў, становіцца базай для метафарызацыі слова. Узаемадзеянне вобразных сродкаў асабліва выразна праяўляецца ў макракантэксте (1; 7; 8).

СПІС АПУБЛІКАВАННЫХ ПРАЦ ПА ТЭМЕ ДЫСЕРТАЦЫІ

Артыкулы

1. Асацыятыўныя сувязі слова ў кантэксте В.Адамчыка // Беларуская мова і літаратура.— 1997.— Вып. 9.— IV квартал.— С. 98-105.
2. Метафара як сродак перадачы чалавечых пачуццяў у мастацкай прозе // Актуальныя праблемы психалогіі личности: Методич. пособие. / А. П. Лобанов, С. И. Коптева, С. М. Стародынова и др.— Витебск, 1997.— С. 51-57.
3. Паняцце стылістычнай функцыі ў лінгвістычнай літаратуры // Весці БДПУ.— 1997.— № 3.— С. 38-41.
4. Характарыстычнае слова ў радку Вячаслава Адамчыка // Роднае слова.— 1997.— № 9.— С. 82-90.
5. Агульнамоўныя вобразныя азначэнні ў мастацкай прозе Вячаслава Адамчыка // Весці БДПУ.— 1998.— № 2.— С.47—51.
6. Функцыянаванне назоўніка *прорва* ў прозе В.Адамчыка // Святло сакавіцкага слова: Навук.выданне. Да 60-х угодкаў прафесара Г.М.Малажай. — Брэст, 1998.— С.195—201.
7. Метафарычныя загаловкі твораў В.Адамчыка // Роднае слова. — 1999.— № 4.— С.50—60.

Тэзісы і матэрыялы выступленняў

8. Метафара і макракантэкст // Слово, язык, действительность: Тезисы докл. междунар. конферен., Минск, 22-23 мая 1997 г. / БГПУ им. М. Танка.— Минск, 1997.— С. 209-210.
9. Кантэкстуальныя сінонімы са значэннем ‘успомніць’ у прозе Вячаслава Адамчыка // Развитие психологии личности и педагогические проблемы социальной психологии: Материалы респ. научно-практ. конферен., Минск, 7-8 апреля 1998 / БГПУ им. М. Танка.— Минск, 1998. — С. 108-109.

ВАСІЛЕЎСКАЯ Алена Станіславаўна

**ФУНКЦЫЯНАЛЬНА-СТЫЛІСТЫЧНАЕ ВЫКАРЫСТАННЕ
ЛЕКСІЧНЫХ ВОБРАЗНЫХ СРОДКАЎ
У МАСТАЦКАЙ ПРОЗЕ**

Ключавыя словы: вобразнасць, метафара, эпітэт, кантэкст, мікра-кантэкст, макракантэкст, стылістычная функцыя, эстэтычная функцыя, тэкст, вобразныя сродкі, індывідуальна-аўтарскае словаўжыванне, экспрэсіўнасць, эмацыянальнасць, нагляднасць, ацэначнасць, семантычная ўскладненасць, мастацкі тэкст.

Аб'ект даследавання — мова мастацкіх твораў.

Прадмет даследавання — метафары і эпітэты, пераважна індывідуальна-аўтарскія, выбраныя з мастацкай прозы В.Адамчыка, Янкі Брыля, В.Быкава, У.Караткевіча, М.Стральцова, Я.Сіпакова і інш.

Мэта даследавання — выявіць і прааналізаваць функцыі індывідуальна-аўтарскіх лексічных вобразных сродкаў у кантэксце.

Для вырашэння пастаўленых задач і праверкі гіпотэзы быў выкарыстаны апісальны **метад**, а таксама элементы функцыянальна-стылістычнага, кантэкстуальнага, лінгвістычнага і статыстычнага аналізу.

Навуковая навізна вызначаецца тым, што ўпершыню выяўлены і прааналізаваны функцыі метафар і эпітэтаў у мікра- і макракантэксце мастацкага твора. Упершыню даследавана ўжыванне прыслоўных метафар у мастацкай літаратуры. Зроблена спроба прасачыць праяўленне эстэтычнай функцыі мовы мастацкай літаратуры праз ужыванне індывідуальна-аўтарскіх лексічных вобразных сродкаў.

Практычная значнасць даследавання заключаецца ў магчымасці выкарыстання матэрыялаў дысертацыі пры дыследаванні функцыянавання слова ў тэксце, у лексікаграфічнай практыцы; пры выкладанні сучаснай беларускай мовы, стылістыкі беларускай мовы і чытанні спецкурсаў у ВНУ, пры стварэнні вучэбных і вучэбна-метадычных дапаможнікаў, пры напісанні курсавых, дыпломных і бакалаўрскіх прац, магістарскіх дысертацый,

ВАСИЛЕВСКАЯ Елена Станиславовна

**ФУНКЦИОНАЛЬНО-СТИЛИСТИЧЕСКОЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЛЕКСИЧЕСКИХ ОБРАЗНЫХ СРЕДСТВ
В ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ПРОЗЕ**

Ключевые слова: образность, метафора, эпитет, контекст, микроконтекст, макроконтэкст, стилистическая функция, текст, эстетическая функция, образные средства, индивидуально-авторское словоупотребление, экспрессивность, эмоциональность, наглядность, оценочность, семантическое осложнение, художественный текст.

Объект исследования — язык художественной литературы.

Предмет исследования — метафоры и эпитеты, в основном индивидуально-авторские, выбранные из художественной прозы В.Адамчика, Янки Брыля, В.Быкова, В.Короткевича, М.Стрельцова, Я.Сипакова и др.

Цель исследования — выявить и проанализировать функции индивидуально-авторских лексических образных средств.

Для решения задач и проверки гипотезы был использован описательный **метод**, а также элементы функционально-стилистического, контекстуального, лингвистического и статистического анализа текста.

Научная новизна определяется тем, что впервые выявлены и проанализированы функции метафор и эпитетов в микро- и макроконтэксте. Впервые исследовано употребление метафор-наречий в художественной литературе. Сделана попытка проследить проявление эстетической функции языка художественной литературы через употребление индивидуально-авторских лексических образных средств.

Практическая значимость исследования заключается в возможности использования материалов диссертации при исследовании функционирования слова в тексте, в лексикографической практике, при преподавании современного белорусского языка, стилистики белорусского языка и чтении спецкурсов в вузах, при создании учебных и учебно-методических пособий, при написании курсовых, дипломных и бакалаврских работ, магистерских диссертаций.

VASILEUSKAYA Alena Stanislavauna

**THE FUNCTIONAL-STYLISTIC USE OF LEXICAL MEANS
OF EXPRESSIVENESS IN ARTISTIC PROSE**

Key words: imagery, metaphor, epithet, context, macrocontext, microcontext, stylistic function, text, expressive means, individual-author's use of words, emotionality, expressiveness, evaluation, semantic complication, artistic text.

The object of the research: the language of belleslettres.

The subject of the research: originally individual-author's metaphors, epithets, picked out from artistic prose of Adamchik, Bril, Bikov, Korotkevich, Streltsov, Sipakov.

The aim of the research: to point out and analyze the functions of individual-author's lexical means of expressiveness. To research these problems and proof hypotheses the descriptive **method** and also the elements of functional-stylistic, contextual, linguistic and stylistic analysis of the text were used.

The scientific novelty: is determined by the functions of metaphors and epithets which were pointed out and analyzed in macrocontext and microcontext. The use of metaphor-adverbs in belleslettres was analyzed for the first time. It was made an attempt to examine the demonstration of aesthetic function of the language of belleslettres using the individual-author's lexical means of expressiveness.

Practical signification: the material of the research can be used for the functional analysis of a word in a text or in lexical-graphical practice, of the courses Maden Belarusian Language, Stylistic of Belarusian Language in high educational establishments, for creating text-books, for writing post-graduated papers, bachelor and master diplomas.